

dr hab. Janusz Kaźmierczak, prof. UAM

Poznań, 10 marca 2023 roku

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI

RPU/4320/2023 P
Data: 2023-03-14

Recenzja rozprawy doktorskiej pana mgr. Łukasza Nierody

pt. "Poland in memoir accounts of British travellers (1764-1831)"

napisanej w Instytucie Literatury i Nowych Mediów Uniwersytetu Szczecińskiego

pod kierunkiem pana prof. zw. dr. hab. Wojciecha Lipońskiego

Badania nad obrazem Polski, w różnych momentach jej dziejów, w przekazach zagranicznych obserwatorów zawierają nadal wiele białych plam. Dysertacja mgr. Łukasza Nierody jest cenną próbą wypełnienia jednej z nich.

Przedstawiona do recenzji dysertacja jest pracą obszerną – liczy 443 strony. Została napisana w języku angielskim. Po stronie tytułowej i oświadczeniu Doktoranta o spełnieniu wymogów prawnych, w pracy znaleźć można spis treści, główny tekst rozprawy, bibliografię, oraz streszczenia w języku polskim i angielskim. Główny tekst rozprawy składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, oraz wniosków końcowych. Pod względem logicznym konstrukcja rozprawy jest bez zarzutu; język użyty w rozprawie przenosi sprawnie i w odpowiednim rejestrze zamierzone przez Autora znaczenia.

Praca, w ujęciu Autora, ma dwa cele. Celem pierwszym jest analiza obrazu Polski, jej struktury społecznej i kultury zawartych w relacjach pamiętnikarskich spisanych przez brytyjskich autorów odwiedzających Polskę w latach 1764-1831. Celem drugim jest wyjaśnienie, dlaczego opinie Brytyjczyków dotyczące Polski przybrały dany kształt, w świetle zaplecza kulturowego osób ukształtowanych przez kulturę brytyjską. W opinii piszącego niniejszą recenzję, Autor

bardzo dobrze realizuje oba postawione sobie cele.

Źródłami analizowanymi w pracy są relacje pamiętnikarskie rozmaitego rodzaju. Ich liczba i różnorodność nie pozostawia wątpliwości, że wnioski wyprowadzone na ich podstawie będą całościowe, umożliwiając przedstawienie kompletnej i zniuansowanej analizy badanego zjawiska. Sama liczba autorów (blisko 30), których biogramy przedstawione są w pracy, a których relacje stanowią bazę źródłową dysertacji, świadczy o rozległości wykorzystanych źródeł.

Badany okres – lata 1764-1831 – Autor podzielił na trzy epoki, stanowiące podstawę do wyodrębnienia trzech rozdziałów pracy. Epoki te wyznaczone są istotnymi wydarzeniami w historii Polski. Epoka pierwsza to czas Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1764-1795), ze względu na osobę władcy, króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, zwana epoką stanisławowską; epoka druga to czas wojen napoleońskich (1801-1815), a epoka trzecia to czas konstytucyjnego Królestwa Polskiego (1815-1831), utworzonego po Kongresie Wiedeńskim, zamknięty w pracy powstaniem listopadowym (1830-1831). Podział ten jest jak najbardziej słuszny, biorąc pod uwagę zmiany, jakim ulegała sytuacja Polski, ziem polskich i ludności polskiej w każdej z tych epok, a także – co pokazuje praca – jest właściwy ze względu na zmiany w obrazie Polski dające się zaobserwować w analizowanych relacjach pochodzących z tych epok.

W recenzowanej pracy nie ma odrębnego rozdziału teoretyczno-metodologicznego, i wobec tego bardzo ważną rolę odgrywa umiejętnie skonstruowany przez Autora wstęp. Autor podzielił go na cztery sekcje: A. Cele i metodologia ('Goals and methodology'); B. Dotychczasowe badania ('Research so far'); C. Brytyjcy podróżnicy odwiedzający Polskę w epoce stanisławowskiej, epoce napoleońskiej i epoce konstytucyjnej ('British travelers visiting Poland in [the] Stanislavian epoch, the Napoleonic epoch and the constitutional epoch'), oraz D. Rozumienie Polski ('Understanding of Poland'). Każda z tych sekcji przygotowuje właściwą analizę materiału źródłowego zawartą w trzech rozdziałach pracy.

Sekcja A przedstawia i wyjaśnia znaczenie i zakres przyjętych celów pracy, podaje zastosowane szerokie rozumienie pojęcia kultury (za Ewą Nowicką), a także przywołuje rozumienie cywilizacji jako procesu (za Norbertem Eliasem), co okaże się ważne w dalszej

części dysertacji, gdzie zaproponowana będzie interpretacja przyczyn określonych ocen Polski dokonanych przez brytyjskich podróżników. Co do metodologii, w podsekcji Metodologiczne wahania młodego naukowca ('Methodological hesitations of a young scholar') Autor wskazuje na konieczność zastosowania 'a perspective based on general cultural studies' (s. 9), przywołuje takich wiodących badaczy jak Fred Inglis (cultural studies) czy Arthur Schlesinger (historia), wskazuje jednak też na problemy, z jakimi ma do czynienia badacz relacji między kulturami narodowymi w wymiarze historycznym: brak modeli analizy, trud i konieczność porzucenia emocji pomimo napotykania negatywnych opinii o kulturze własnego narodu (tu bardzo umiejętnie wprowadzona jest osobista perspektywa Autora jako badacza o określonej tożsamości narodowej), czy też trudność dokonywania syntezy analizowanych źródeł, gdy jest ich tak wiele, gdy dotyczą one tak wielu aspektów prezentowanej rzeczywistości, a także gdy oceny w nich zawarte mogą mieć dane zabarwienie jako rezultat próby obiektywnego oddania rzeczywistości – lub też jako rezultat jednostkowego złego doświadczenia danego podróżnika, czego współczesny badacz może nie być w stanie odtworzyć.

Sekcja B wstępu przedstawia krytycznie dotychczasowy stan badań nad obrazem Polski w relacjach podróżników brytyjskich w omawianym okresie i wyraźnie wskazuje na istnienie luki, która nie została odpowiednio zbadana wcześniej. Przywołana literatura przedmiotu jest bogata i rozległa chronologicznie: w dodatku do wiodących publikacji książkowych (U. Szumskiej, W. Lipońskiego, H. Zinsa) są tu takie prace jak artykuł A. Kraushara „Notatki Anglika Morysona z podróży po Polsce odbytej w roku 1593” z roku 1891, czy W. M. Kozłowskiego „Karol Lee w służbie Stanisława Augusta” z roku 2019.

Sekcja C przedstawia biogramy brytyjskich podróżników, których prace są analizowane w rozprawie. Jak wspomniano wcześniej, jest ich blisko 30; są podzielone na trzy epoki, odpowiadające trzem częściom – rozdziałom – pracy; każda z epok jest dodatkowo krótko scharakteryzowana jeśli chodzi o rodzaj i natężenie odwiedzin Polski przez podróżników z Wysp Brytyjskich.

Ostatnia, czwarta sekcja wstępu (sekcja D) omawia rozumienie pojęcia 'Polska' w badanym okresie, które nie jest oczywiste, w świetle istnienia od XVI w. Rzeczypospolitej

Obojga Narodów (łączycej Koronę Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie), rozbiórów kraju w XVIII w., a potem, w pierwszej połowie XIX wieku, powstania Księstwa Warszawskiego i kongresowego Królestwa Polskiego.

Rozdziały analityczne pracy umiejętnie przedstawiają cechy charakterystyczne postrzegania Polski przez podróżników brytyjskich w wyodrębnionych epokach. Rozdziały te nie mają idealnie symetrycznej struktury: ich podział na podrozdziały odzwierciedla nacisk kładziony w relacjach w poszczególnych epokach na konkretną tematykę (np. król Stanisław August i jego rządy w epoce pierwszej; patriotyzm i ruchy narodowo-wyzwoleńcze w epoce drugiej; warunki podróżowania w epoce trzeciej), choć wspólne dla wszystkich trzech rozdziałów jest omówienie struktury społecznej i relacji społecznych zaobserwowanych przez podróżników. Każdy z rozdziałów kończy się wnioskami.

Zakończenie pracy ('Final conclusions') przejrzysto zbiera ustalenia poszczególnych rozdziałów. Wynika z niego, że w badanych relacjach obraz Polski w dwóch pierwszych analizowanych epokach był zasadniczo podobny: Polska jako formalnie niezależny organizm polityczny, a następnie Polska pod zaborami w okresie wojen napoleońskich krytykowana była jako anachroniczny byt funkcjonujący według feudalnych zasad; byt, w którym magnaci odgrywali wiodącą rolę, kosztem wszystkich innych klas i grup społecznych. Krytyka – w opinii Doktoranta – nie była motywowana uprzedzeniami, ale raczej względami humanitarnymi i praktycznymi (s. 392), dotyczącymi zwłaszcza losu chłopów, oraz ograniczenia rozwoju ekonomicznego, spowodowanego relegowaniem handlu do roli zajęcia drugorzędnego, wręcz uwłaczającego godności szlachetnie urodzonych. Co ciekawe, uwadze podróżników zasadniczo umknęło formalne zniesienie poddaństwa chłopów, które dokonało się w Księstwie Warszawskim, za to zauważano polski patriotyzm i ciągłą nadzieję na odzyskanie niepodległości. Ważną cechą większości relacji było to, że rozbiory traktowane w nich były jako akt niemoralny – choć niektóre relacje, aby przedstawić rozbiory w bardziej pozytywnym świetle, pomijały próby reformowania państwa w ostatnim okresie jego istnienia. Relacje z epoki kongresowego Królestwa Polskiego różniły się od poprzednich: mniej w nich było komentarzy dotyczących struktury społeczeństwa i stosunków społecznych (prawdopodobnie dlatego, że te upodabniały się do sytuacji w

Europie Zachodniej), a więcej uwag dotyczących poziomu życia i warunków podróżowania, gdzie oprócz krytyki utrudnień przy przekraczaniu granicy, znajdowały się też pochwały np. dotyczące niektórych polskich dróg. Odnotowując błędy faktograficzne czy pominięcia w analizowanych relacjach, Autor wskazuje na trudności, z jakimi musieli mierzyć się podróżnicy przy uzyskiwaniu informacji od ludności, gdzie znajomość języków obcych nie była częsta a odmiennosc, zróżnicowanie i skomplikowanie rozwiązań prawnych w Polsce i na terenach polskich bardzo duże. Spośród licznych analizowanych relacji, w opinii Autora, jedynie relacja Adama Neale'a systematycznie i całkowicie jednostronnie wzmacnia istniejące uprzedzenia wobec Polski. Inne relacje najprawdopodobniej starały się oddać rzeczywistość (w odbiorze ich autorów) sytuację w odwiedzanym kraju, a krytyka Polski jako kraju mniej zaawansowanego cywilizacyjnie wiąże się z faktycznym doświadczeniem brytyjskich autorów (ujętych na poziomie teoretycznym przez N. Eliasa), że postęp cywilizacyjny jest rezultatem centralizacji politycznej – a nie fragmentacji, jak w przypadku kontrolowanej przez potężnych magnatów Rzeczypospolitej.

Bibliografia, w którą wyposażona jest praca, jest niezwykle obfita. Podzielona jest na sekcje: Primary sources; Anonymous; Secondary sources; [hasła z] *Oxford Dictionary of National Biography*; Other printed dicitonaries, encyclopedias, etc.; Legal acts; i Internet sources. Jest rozpisana na stronach 401-439 dysertacji.

Upředzając wniosek końcowy recenzji już tutaj zauważyć można, że analiza i interpretacja zaprezentowana przez mgr. Nierodę jest niewątpliwie wszechstronna, szczegółowa, spójna i wypełnia lukę w istniejącym stanie badań. Pewne jednak jej aspekty, w opinii piszącego tę recenzję, dałyby się jeszcze udoskonalić. Jeśli chodzi o terminologię, Autor we wstępie sygnalizuje, że relacje pamiętnikarskie będą rozumiane szeroko, w rozprawie przydałoby się jednak omówienie prób klasyfikacji tego typu relacji w odniesieniu do pewnej kategorii nadrzędnej (jak się wydaje – 'travel writing', może również 'life writing'), i zapewnienie czytelnika rozprawy, że stosowane określenia 'diary', 'memoir', 'travelogue' i pokrewne 'diarist', 'memoirist' są zawsze stosowane świadomie zamiennie (lub właśnie niezamiennie – w odniesieniu do konkretnych rodzajów publikacji). Jeśli chodzi o kwestie metodologiczne, przywołanie konkretnej perspektywy badawczej bywa trudne w

przedsięwzięciu naukowym, które polega przede wszystkim na ukontekstualnionej interpretacji – hermeneutyce – badanych źródeł. Swoją pracę badawczą – analityczną i interpretacyjną – Autor wykonuje bardzo dobrze. We wstępie pisze on jednak (część tego cytatu przywołano już wcześniej, powyżej), że „Research on the relations between two (or more) nations requires an application of a perspective based on general cultural studies” (s. 9). Bardzo dobrze, że użyty jest tu przymiotnik 'general', jednak i tak, w kontekście anglojęzycznej literatury naukowej, a zwłaszcza tradycji British cultural studies, obecnemu recenzentowi na myśl przychodzi tu najpierw rozumienie cultural studies jako pola badawczego koncentrującego się – w różnych poszczególnych konfiguracjach i z różnym skutkiem – na kwestiach produkcji znaczeń w odniesieniu do takich kategorii jak władza, ideologia, klasa, nierówności i historycznie opartego w dużej mierze na fundamentach marksizmu (neomarksizmu) i post-strukturalizmu. Wydaje się, że Autor powinien wspomnieć o tym rozumieniu cultural studies i określić, czy i do jakiego stopnia planuje te kierunki działań badawczych w swoim studium realizować. Co do zastosowanego języka – jak już wspomniano wcześniej w niniejszej recenzji – jest on użyty sprawnie, również jeśli chodzi o zaawansowane słownictwo techniczne, zawsze we właściwym rejestrze, zdarzają się jednak pewne niedoskonałości językowe (np. 'Stanislavian epoch' bez rodzajnika, obok 'the Napoleonic epoch' w tytule Sekcji C wstępu) czy przeoczone błędy typograficzne (kilka zwłaszcza w streszczeniach), które należałoby usunąć przed ewentualną publikacją pracy. W dwóch miejscach również omyłkowo użyto słowa 'Englishmen' w kontekstach, w których mowa jest o zbiorze (autorów, podróżników), w którym zawarte są również kobiety (s. 33, 398). Przy tej objętości pracy zauważone usterki językowe są jednak minimalne. Podane powyżej możliwości ulepszenia pracy w żaden sposób nie ujmują ogólnie bardzo wysokiej jakości dysertacji.

W podsumowaniu można stwierdzić, że przedstawiona do recenzji praca wyczerpująco realizuje swoje cele badawcze. Na ogromną pochwałę zasługuje ilość analizowanych i interpretowanych źródeł oraz rozległość wykorzystanej literatury przedmiotu, a także kompletność i zniuansowanie wyprowadzonych wniosków. Dysertacja świetnie wypełnia lukę w istniejących badaniach nad obrazem Polski w piśmiennictwie angielskim

XVIII i XIX wieku. W tej sytuacji bez wahania stwierdzam, że dysertacja pana mgr. Łukasza Nierody spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim przez obowiązujące prawo i z przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Janusz Kazmierczak